

Hogy alakult meg a magyar főváros?

— A Magyarországi tárczája. —

Egy könyv jelent ma meg Budapest főváros kiadásában, melynek írója a magyar főváros történeti és területi fejlődésének számos kiválóbb eseményét ösmerteti meg velünk.

A könyv legnagyobb része a városi közigazgatás történetével foglalkozik és pedig a legnagyobb részletességgel tárgyalja a municipális szervezet időnkinti változásait, felsorolván úgy a főbb tisztviselőket, valamint a belső és külső tanácsstagokat, valamint a választott polgárok neveit a törökök kiűzetésétől egész napjainkig.

Kevesen tudják Budapest mai lakói közül, hogy a történelem folyamán milyen különösen alakult és fejlődött a főváros két alkotórészének, Budának és Pestnek egymáshoz való viszonya.

Okiratok bizonyítják, hogy a két municipium közül, melyek 1872-ben egyesültek, nem — mint általában hiszik — Buda volt a régiebb. Sőt ellenkezőleg, volt idő és pedig a 13-ik század közepén, midőn Buda még önálló város sem volt, hanem mint Pestnek külvárosa Pesthez tartozott, s hivatalosan a Buda nevet még alig használták, hanem a mai Budát *Pest-Ujvárnak* nevezték. A pecsétjére is ez volt fölvésve: *Sigillum novi castris Pestiensis*. Így tartott ez egészen Zsigmond királyig, a kinek uralkodása alatt, 1402-ben a régi pecsétet egyszerre megváltoztatták s attól fogva magukat *Cives Budenses*-nek nevezték.

Pest városa legbecesebb kiváltságait és szabadal-

maikt IV-ik Béla királytól kapta 1244-ben, ebben ruházza föl a király a bíróválasztási joggal is. Pest város történetének nagynevű megírója, Salamon Ferencz, ezt az okiratot hamisítványnak tartja és pedig azért, mert azt tapasztalta, hogy Pest városa sohasem élt a bíróválasztás jogával, nem is voltak bírái, hanem 1248-tól egész Zsigmond királyig mindvégig a budai bíró parancsolt Pesten is. Erre az okoskodásra azt a találó észrevételt teszi Schmall, hogyha abban a korban Budának még a neve sem állt fönn, hanem Pest-Ujvárnak nevezték mint városrészt, akkor az ott székelő bírák mégis csak pesti bírák voltak, valaminthogy ha ma a központi városházát a budai várban építenék föl és a városi hatóság abba költöznék, azért az nem válnék külön budai városi hatósággá.

Annyi azonban bizonyos, hogy abban a korban a bírákat mind a két városrész közösen választotta, ellenben Pestre szintén a két városrészből választott esküdtek közül küldtek bírót és melléje két esküdtet, a kikre abban az esetben, ha a Duna a két városrészt szét nem választja, szükség sem lett volna. A pesti bírák tehát ebben a korban tulajdonképpen albírók voltak, vagyis a mai értelemben a balparti városrésznek mint kerületnek előjárói s alárendeltjei a várban székeltek pesti hatóságnak.

A tatárdulás után 1248-ban alakítják Pest városának első hatóságát a megmaradt régi törzspolgárság kebeléből s az ez alkalommal készített pecsét világosan Pest város gyülekezetéről beszél.

Amiatt azonban, hogy a pesti hatóság a jobbparti várban székeltek s a vár a királyok székhelyévé is vált, a balparti Pest nem tarthatott lépést a jobbparti Pest-Ujvárral s lassankint megfordított viszony állt be, a mennyiben a régi Pest mostoha

testvére lett Pest-Ujvárnak s külső városrésze lett mindaddig, míg a két városrész Zsigmond király alatt szét nem vált.

E szétválás történetére, valamint a pesti hatóságnak a budai várban való székelésére nézve fontos tudni, hogy a tatárjárás után a visszatért pesti német lakosság tanácsosabbnak tartotta a várban való lakást, a feldult és leégett Pestet tehát nagyobbára üresen hagyták, miért is oda nemsokára új gyarmatosok érkeztek, és pedig — magyarok. Így érthető aztán teljesen az a hosszas versengés, mely a két városrész között kifejlődött. A régi lakosság ivadékaiknak és hatóságának t. i. derogált az, hogy az új bevándorlók döntő befolyást gyakoroljanak a városi ügyekre azon a czímen, hogy ők az igazi Pest-nyavárosi lakosok, s ebből a dilemmából csakugyan nem is lehetett másképp kimenekülni, mint a két városrész kettéválásával. A kettéválást azonban nem a budaiak kérték, hanem a pestiek és Zsigmond alatt egy jó alkalmat megragadva, meg is nyerték.

Ez a természetes megoldás azonban egy újabb visszavonásnak és versengésnek vetette meg az alapját. A kérdés az volt, hogy a két városrész közül már most melyiké legyen az 1244-iki szabadságlevél, mely Pest városának szült? A budaiak úgy őrítették azt, mint a szemük fényét, a pestiek viszont folyton követelték, de hiába.

Érdekes szerepet játszott ez az okirat a történelem folyamán és pedig két ízben. Így a budaiak még a kettéválás előtt 1295-ben az ó-budai káptalan ellen folytatott pörben fölmutatták Lodomér érsek előtt. Akkor az érsek nem akadt fönn azon, hogy a szabadságlevél Pestnek szól, mert jól tudta, hogy Buda is — Pest. A jóval később második

felmutatás alkalmával 1503-ban azonban már a pesti hatóság nem tudta ezt, a történelmi fejlődés adatairól megfeledkezett, s azzal a váddal lépett föl Buda ellen, hogy «a budaiak bírnak egy aranybüllának nevezett kiváltságlevéllel IV. Béla idejéből, holott ezt a büllát ama király nem Buda, hanem Pest számára állította volt ki. Buda (szerintük) hamis uton jutott ama levél birtokába. Ugyanis abban az időben még Buda adott bírást Pestnek (!) s a bírák valamelyike sikkasztotta el Pestről és vitte Budára.»

Ez alaptalan vád volt, és csak olyanok mondhaták, kik a régi viszonyokat nem ösmerték és Budát Zsigmond király előtt is külön városnak képzelték.

A pestiek 250 év múlva egyszerűen megfedkeztek mindenről. Pestet a tatárpusztítás előtt Rogerios mester dúsgazdag német kereskedő-városnak írja le, — a pusztítás után ezek helyett magyar telepesek jöttek Pestre, s ezek nem sokat tudtak a város régi jogairól és viszonyairól.

A két város közti versengés eltartott egész 1542-ig. Akkor a török végképp befészkelte magát Budára is, Pestre is, és elvett mindenkitől mindent. Jogokat és vagyont — a mi csak elvehető volt.

A törökök kiűzése után a végrehajtói és bírói hatalommal felruházott felsőséget a Budán székelő és 1687-ben életbeléptetett császári kamara-igazgatóság gyakorolta. Ez a bécsi udvari kamara parancsait hajtotta végre, s mint közigazgatási hatóság megkezdte Buda-Pest újratelepítését, osztotta a telkeket és szolgáltatott igazságot a már letelepedett lakoságnak. A letelepülők leginkább mesteremberek voltak, kik sok kiváltságot, adómentességet stb. kaptak, s a telkekhez és romos házakhoz igen olcsón jutot-

tak. De kötelesek voltak egy év alatt új házat építeni és azután a polgárjogot megszerezni.

A lakosság nagyrésze Ausztriából és Németországból vándorolt be, bár jöttek szép számmal magyarok is, valamint ráczok és egyebek is. A régi birtokosokból, ha voltak még ilyenek, senkiseim kívánczozott vissza. Ezen a czímen senki sem kérte birtokbahelyezését. A török uralom előtti időből való birtokosok utódai sem jelentkeztek.

Ez időben Németország egész rajokat boesátott Magyarországra. Egy része a jövevényeknek Érsek-Ujvárott, Esztergomban, Váczott stb. telepedtek le. A kik Budapestre eljutottak, azok közül több csak zsellér lett, mert ha egy év alatt nem tudott házat építeni, elvették a telkét s napszamos-munkával tartotta fenn magát.

Budapest első lakosai a települőkön kívül az ostromló seregből visszamaradt katonákból, tisztelőkön és a Pesten felállított állami hivatalok tisztviselőiből került ki. Ezek számát a munkakereső vidéki népség szaporította.

A pesti külvárosok alapítása.

Buda visszafoglalása után Buda-Pest első telepítői mesteremberek voltak. Míg Buda polgárai a természetadta hegyeket szőlővel ültették be, a pestiek mesterségük mellett a mezőgazdaságot üzték. A keresztény és török vérről áztatott sík terület, melyen az eke számos éven át barázdákat nem hasogatott, nemcsak a letelepedett polgárok marhái részére kínálkozott jó legelőül, de a csekély számú polgárságnak elegendő kenyeret is adott. A föld szabad rendelkezésre állott, bért sem kellett fizetni, hisz a nagy terület a polgárság közös tulajdona volt, csak szántani és vetni kellett, hogy Isten ál-

dásában részesüljenek. Minthogy pedig a mezőgazdaság részére majorsági épületek kellettek, erre a célra azonban a Belváros szűk utcái közé beékeltek kis telkek alkalmatlanok voltak, tehát a bástyán kívül, ott, a hol legczélszerűbbnek találták, a tanács engedelmével a kiválasztott területet birtokba vették s ennek egy részét gyümölcsösnek és konyhakertnek használták, másik részén pedig jószágai számára majorsági épületeket emeltek. Már a város ujászületésének első éveiben, a bástyán kívül szétszórva, hasonlóan az alföldi városok lanyáihoz, majorok emelkedtek, közbe-közbe kertekkel, ezeken pedig kerti házakkal, a melyekkel a később épült külvárosoknak alapja volt letéve. A külvárosok kiépítésével a majorok lassankint pusztultak s ma már csupán a Ferencz- és Józsefvárosban talá-lunk néhányat, de ezek napjai is meg vannak számlálva.

Külvárosaink nem egy-egy generáció alkotása. Kiépítésük sok időbe került, alapja azonban mind-egyiknek már a múlt század első éveiben le volt téve. Több polgár és lakos 1699 évi április hó 28-án kérte egy külváros megalapítását; a tanács előbb az új városrész helyét kívánta megállapítani, fel is irt e végett a budai kamara-igazgatósághoz, de úgy látszik, a hely kijelölése tekintetében milsem határoztak, mert 1800 után a telkek kiosztását a szélrózsa minden irányában találjuk feljegyezve. Ha egy helyre irányozzák az építkezést, egyik-másik városrész előbb kiépül; így lassan ment előre, egyik hamarabb, mint a másik, mert mindegyiknek fejlődése más-más tényezőtől függött.

A városrészek fejlődésével a Terézváros és a Józsefváros tűnt ki. Elsőnek egyik sem mondható, mindegyik egyszerre fejlődött s bár a Józsefváros

a külvárosok alapításának első éveiben előnyben volt a Terézvárossal szemben, terjeszkedését idővel mégis nagyon hátráltatta a város majorja és a mellette volt városi téglavető, a Rókus-mező, valamint a magántulajdonosoknak, úgymint: Grassalkovichnak, Sándornak, Batthyányak és másoknak nagyobb területét elfoglalt majorsági telkei. Az új városrész 1733 évi január hó 5-én kapta első előjáróját Pindter Mátyás téglás-mester személyében, a kinek hatásköre azonban egyedül a rendfentartására terjedt ki. 1735. évi március hó 4-én a tanács egy mézszárséket engedélyez és 1736-ban már a külvárosi bíróságot találjuk szervezve. 1753. évi május hó 22-dike után részesül a két városrész bírának mindegyike évi 12 forint és a négy esküdt évi 6—6 forint fizetésben.

A külvárosokat alapításuk első éveiben név szerint nem ismerték, elnevezésükről nem is gondoskodtak. A Terézvárost megkülönböztetésül az alsó — vagyis a mai Józsefvárostól «Felső külváros»-nak, a Józsefvárost ellenben «Alsó külváros»-nak, később pedig «Lerchenfeld-Vorstadt» — Pacsirtamező-külvárosnak nevezték. A Józsefváros régi nevét az Öt-pacsirta-utca tartotta fenn mindaddig, míg ez is nevét változtatta, mely utca hajdan «Pacsirtamező-utca» elnevezés alatt volt ismeretes.

A Józsefvárosnak nevet adott volt «Pacsirtamező» a Kerepesi-ut mindkét oldalán terült el. A «Józsefváros» elnevezéssel az itteni terület régi nevét elveszítette, átvette azonban a Kerepesi-ut baloldali része, t. i. a Gyár-utcán túli terület, melyet a jelen század 30—40-es éveiben, minekutána az építkezés itt is nagyobb mértékben megindult, szintén «Lerchenfeld-Vorstadt»-nak neveztek. Ezen legújabb városrésznek elkeresztelését Ferdinánd király

nevéről mint «Ferdinánd-külváros»-t a 40-es években már is hangoztatták, a hivatalos elnevezést azonban az 1848-iki forradalom megakasztván, a Terézvároshoz csatolva, snnek nevét vette fel. A régi Terézváros ma két részre van osztva, nem ugyan a Gyár-utzától, mint történeti határától, hanem a Király-utzától s míg a Kerepesi-ut és a Király-utca közti terület 1882 óta Erzsébet királyné ő felségének nevét viseli, a Terézváros ettől az időtől fogva csak a Király-utzán túli részből áll.

A Terézváros és a Józsefváros nevét az ottani lakosság kérelmére az építtetni kért templomok patronusától, t. i. szent Teréz és szent József nevéről kapta, még pedig a Terézváros 1777. évi nov. hó 4-én, a Józsefváros 1777. évi november hó 7-én.

Kevésbé fejlődött az új, vagyis 1790. évi április hó 12-én minden okadatolás, sőt felsőbb engedelem kikérése nélkül, de mindenesetre a trónra lépő magyar királynak, II-dik Lipótnak nevéről elkeresztelt «Lipótváros». A mint hátramaradt a Lipótváros, éppen úgy nem mehetett előbbre a kecskeméti kapun kívül fekvő és 1792. évi december hó 4-én megadott legfelsőbb engedelemmel I. Ferencz király nevéről «Ferenczváros»-nak elnevezett városrész. Ugy a Lipótváros, valamint a Ferenczváros gyorsabb fejlődése az államtól adott adókedvezmények következtében a múlt század utolsó évtizedére esik. A Lipótvárost Hild József pesti műépítő terve szerint József nádor teljesen átalakította.

A Lipótváros fejlődését nagyon hátráltatta az, hogy területe mocsaras volt; másrészt pedig az Uj-Bécs területe iránt a budai apácákkal a múlt század közepéig folyt pernek kétes kimenetelű sem igen lehetett kecsesgató esetleg idegen területre építeni, a miért az ottani építkezés egyedül a bástya melletti

észre szorítkozott. A per, mely Uj-Bécs területét Pest városának ítélte, mísem változtatott már, mert az időközben rendezettebb viszonyok közé jutott Terézváros és Józsefváros az építőkre továbbra is nagyobb vonzóerőt gyakoroltak. Ez az utóbbi körülmény okozhatta a Ferenczváros hátramaradását is, a mihez hozzájárult még a polgárságnak a külső városrészek terjeszkedése ellen irányult akadékoskodása, a minek végre az volt a következtetése, hogy a tanács a telkek kiosztását a választott polgárság kiváratára megszüntette.

A választott polgárság ugyanis a városrészek terjeszkedését kancsál szemmel nézte. Szálka volt szemében a külvárosi lakosság marhatartása s mint-hogy, a külvárosok gyarapodásával az élő jószágok száma is szaporodott, a legelő kevesebb lett. Más-külömben is a külvárosok a polgárságnak terhére voltak. 1755 előtt a külvárosiak polgárjogot nem kaptak, azután is egy ideig csak kivételesen és azzal a megszorítással, hogy bort nem volt szabad kimeríteni; már pedig bormérés nélkül a polgárjogot nem igen kérték. A polgárdij is nagyra volt szabva. Míg a belvárosiak 6, illetve 12 frtot fizettek, a külvárosiak az 1768. évi február hó 13-án kelt határozattal 32 frt fizetésére voltak kötelezve, mely összegből — minthogy az ottani lakosság is részesült a kórház jótéteményeiben — 20 frt a kórház javára esett. A külvárosiak a szó szoros értelmében zsellérek voltak. Mint nem polgárok fizették ugyan az országos adót és a városnak robotoltak, de a városi kiadásokhoz egy krajczárral sem járultak hozzá. Egyedüli terhük volt kisbíráik csizmáinak beszerzésére a tanácstól 1763. évi január hó 15-én minden házra kirótt öt denár illeték, mindaddig, míg a külvárosiak a törzspolgársággal egyenlő jogokban

nem részesültek; azaz: míg a polgárjogot minden megszorítás nélkül a külső városrészek ház- és telektulajdonosaira, valamint a czéhek tagjaira is ki nem terjesztették, a mi József császár uralkodása alatt következett csak be.

A polgárság több ízben kérte a telkek kiosztásának megszüntetését; a tanács végre 1736. évi november hó 22-én, meg is hajolt a polgárság ezen kívánata előtt. A külvárosok terjeszkedését azonban sem a polgárság, sem a tanács már meg nem akadályozhatta. Városi, állami tisztviselők, protegált személyek azután is kaptak ingyen telket s ha házaikat fölépítették, azon polgári nyereséggel tudtak, hogy más-más ürügy alatt újra telket kérjenek s így ezzel is, habár lassan, a városrészek terjeszkedéséhez hozzájáruljanak. De a szorult pénzügyi kalamitásokkal küzdő város is kényszerülve volt a már szükségessé vált középületek emelésére és egyéb beruházásokra új jövedelemforrást keresni, a mit a telkek eladásával meg is talált. A polgárság legelője ugyan kevesbedett, a város jövedelme azonban nemcsak évről-évre fokozódott, ugyannyira, hogy az 1793-diki zárószámadásban 155.629 forint 45⁷/₁₀ krból állott bevétele között telekeladás czimén 98.981 forint 12⁶/₁₀ kr fordul elő, hanem a tanács a telkek tulajdonosával a városrészek kiépítését előmozdítva, az utókornak egy óriási adóalapot teremtet.

A Városliget története.

A fővárosi lakosság nagy része még ma is abban a hiszemben van, hogy a Városligetet Batthyány József gróf herezegprimás ajándékozta a fővárosnak. Holott a liget területe mindig a város tulajdona volt.

A Városligetet a mult század két utolsó évében a városi hatóság is *Batthyány-erdőnek* nevezte. A közönség ebből következtette az ajándékozást, holott az egésznek az alapja az, hogy Batthyány József és Tivadar grófok a ligetet egykor bérben bírták a fővárostól.

A városliget területét hajdan *Uj-Bécsnek* hívták s földesurai a nyulak (Margit) szigeti apáczák voltak, a török foglalás előtt. Pest városa azonban, melynek nagyon kicsi határa volt, sok bírtok háborítást követett el, a miből számos pör keletkezett. A Mátyás király halálát követő zavaros időkben végre Uj-Bécs Pestnek külvárosa lett, s külső területe is Pestváros tulajdonává vált. A török hódoltság alatt a régi jogviszony teljesen megszűnván, Pest város határa is a budai török basa hatósága alá került. Ebben a tekintetben Buda visszafoglalása után sem történt változás, a mennyiben *Sötér* Ferencz Pestmegye alispánja, az 1695-iki tatárjárás alkalmával a város határát úgy állapította meg, a mint a törökök kiűzése után találták. I. Lipót aztán Uj-Bécsset, *Szent László* név alatt Pest városának adományozta.

A városliget területét *Ökördülőnek* nevezték, s igen mocsaras terület volt. Legelőszőr 1755-ben kezdtek beültetni fűzfával, ez azonban csakhamar pusztulni kezdett. II. József császár, a Mária Theresia erdő-törvényeinek végrehajtását szigoruan elrendelvé, 1785-ben újra beültették a területet akácczal és szederfával. 1794-ben a terület nagyrésze már be volt ültetve, mikor a város bírása, Boráros János azt indítványozta, hogy a polgárok számára mulató és üdülöhelylyé kell átalakítani. A tanács ezt el is rendelte, a választott polgárok testülete azonban bele-szólt a dologba és hátráltatta.

Közbejött ezután az az incidens, a mi miatt a liget a Batthyány-erdő nevet kapta. Batthyány primás ugyanis 1799-ben, 24 évre bérbevette a ligetet és megígérte, hogy azt mulatóhelylyé átalakítja.

Az önzetlen ajánlattevő primás azonban pár hó mulva meghalt, az öcsese pedig, József gróf, nem-hogy megfelelt volna ennek a kötelességnek, de még pusztítani is kezdte a fákat. Erre a város 1805-ben visszavette tőle a ligetet, a mulatóhelylyé való átalakítás azonban nem haladt előre, mert nem volt rá pénz.

Nagy fordulatot adott azonban a dolognak az 1808-ban életbelépett királyi szépítőbizottság, melynek élére maga József nádor állott.

1817-ben kezdett aztán a bizottság foglalkozni az átalakítás tervével. Elfogadták a *Nebbien* Henrik gazdasági tanácsos tervét, ki 691 ezer forint költséget irányzott elő. A tervben volt amfiteátrumról és kolonnádról is gondoskodva, a melyek maguk 260 ezer forintba kerültek volna. A tó kitisztítására s a víz bevezetésére 223 ezer forintot vett föl Nebbien. Persze erre se volt pénz.

A bizottság a költségeket leszállította 300 ezer forintra és ezt is fölosztotta 10 évi turnusra. A liget két oldalán telkeket adtak el 27 ezer forintért, ezenkívül közadakozásra is felszólítást intéztek Pest polgáraihoz és a magyar főurakhoz. A nádor maga 6000 forintot adott s a gyűjtés 45 ezer forintot hozott. Ezután fölvettek az első évi szükségletre 10 ezer forintot, a második évre 20 ezret, s így végre hozzá foghattak az átalakításhoz, mit 10 év alatt fejeztek be.